Brandos egzaminai: NORMINĮ vertinimą keičia KRITERINIS

***Algirdas ZABULIONIS**, švietimo konsultantas*

Pačiame viduvasary, kada dauguma mokytojų tradiciškai atostogauja, švietimo ir mokslo ministras patvirtino naujas brandos egzaminų programas (BEP). Patvirtino po daugiau nei pusmečio diskusijų, kelis kartus skelbtų ir vis keičiamų projektinių programų variantų. Atrodė, kad didelių naujienų dabar jau įstatymu tapusiose programose būti ir neturėtų. Bet, kaip kartais teisingai sakoma, velnias slepiasi smulkmenose, - ir staiga pasirodo, kad vienas kitas netikėtai pakeistas dokumento žodis esmingai keičia visą dokumentą.

Vienas esmingas žodelis

Taigi šis straipsnis - ne apie jau tradicine tapusią egzaminų problemą – lietuvių kalbos egzaminą. Šis straipsnis - apie vieną vienintelį netikėtai pakeistą visų mokomųjų dalykų egzaminų programų projektų žodelį, susijusį su egzamino vertinimu. Iki šiol visuose skelbtuose BEP projektuose buvo rašoma: *„Egzamino vertinimas yra norminis.“* O ministro patvirtintuose dokumentuose netikėtai skaitome: *„Egzamino vertinimas yra kriterinis.“*

Kadangi šis pakeitimas iki šiol nebuvo diskutuotas, pamėginkime pasiaiškinti jo pasekmes visai egzaminų sistemai. Iš anksto galima pasakyti: tai nėra lengva, nes patvirtintuose dokumentuose nėra paaiškinta daugelis su šia nauja vertinimo metodika susijusių detalių - nei egzamino filosofijos, tikslų ir metodų, nei rezultatų panaudojimo aspektų ar techninių. Todėl klausimų dabar kyla kur kas daugiau nei jų buvo pavasarį skaitant BEP projektus. Bet tada tai buvo tik projektai diskusijai, o dabar – jau oficialūs dokumentai. Keistoka situacija...

Norminis: privalumai ir trūkumai

Testavimo teorija išskiria du iš principo skirtingus vertinimo būdus – norminį ir kriterinį. Kiekvienas iš jų turi savo teigiamas ir neigiamas puses bei taikymo sritis.

Šiek tiek situaciją supaprastinant galima būtų sakyti, kad norminis vertinimas – tai visų egzaminą laikiusių moksleivių surikiavimas pagal egzamino rezultatus. Kažkas bus priekyje, kažkas – vidury, kažkas – „uodegoje“. Kadangi tiek pat taškų egzamine gali surinkti daugiau nei vienas moksleivis, jie visi bus priskirti tai pačiai grupei; kai kurios grupės gali tapti gana skaitlingos ir atvirkščiai – labai mažas grupes tikslinga sujungti. Egzamino vykdytojai iš anksto gali pasirinkti, į kelias grupes jie rikiuos mokinius pagal egzamino rezultatus. Pavyzdžiui, senajame lietuviškame valstybiniame brandos egzamine (VBE) buvo pasirinkta 100 grupių (tiesa, kartais dalis jų likdavo tuščios, nes egzamino užduotyje taškų būdavo mažiau nei 100). Toks vertinimo būdas labai tinka atrankai – juk visi egzaminą laikę jaunuoliai kruopščiai išrikiuojami pagal rezultatus – tik imk jau atrinktus geriausius!

Norminio vertinimo minusas – negalima kontroliuoti, ką iš tikrųjų moka ir sugeba konkrečios grupės moksleiviai. Yra žinoma tik tai, kad jie kažkuo geresni už surinkusiuosius mažiau užduoties taškų, bet blogesni už gavusiuosius daugiau. Tačiau gali atsitikti ir taip, kad net pačių geriausiųjų žinios, deja, neatitinka net minimalių to mokomojo dalyko reikalavimų. Tarp visų egzaminą laikiusiųjų jie, aišku, bus geriausi (geresnių juk nėra!), bet tai menka paguoda. Taigi kartais, norint kontroliuoti ir bendrą egzaminą laikančių jaunuolių žinių bei gebėjimų lygį, įvedamas koks nors egzamino išlaikymo reikalavimas ir norminio vertinimo būdu rikiuojami tik tie, kurie tą reikalavimą atitinka.

Tai ir buvo daroma senojoje VBE sistemoje – nustatomas egzamino išlaikymo slenkstis ir tik jį „peršokusieji“ vertinami 100-balėje skalėje. Tokia sistema labai tiko abiem pagrindiniams VBE „vartotojams“ – Švietimo ir mokslo ministerija turėjo įrankį nustatyti kiekvieno mokomojo dalyko turinio minimalius reikalavimus, o universitetai matydavo gana tikslius stojančiųjų

rezultatus 100-balėje skalėje, tad neturėjo techninių problemų atsirinkti geriausius net į gana didelio populiarumo studijų programas.

Kriterinis: privalumai ir trūkumai

Kriterinis vertinimo būdas prasideda nuo to, kad dar iki pradedant kurti egzamino užduotį aiškiai nusakomi reikalavimai moksleivio žinioms ir gebėjimams, atitinkantys kiekvieną iš būsimo įvertinimo grupių. Paprasčiausias pavyzdys – aiškiai nusakyti egzamino išlaikymo reikalavimai, ką minimaliai turi mokėti ir gebėti mokinys, „nusipelnęs“ šį egzaminą išlaikyti. Vėliau ta riba atitinkamais metodais perkeliama į konkrečią egzamino užduotį ir virsta išlaikymo slenksčiu egzamino užduoties taškų skalėje (tampa minimaliu užduoties taškų kiekiu, reikalingu egzaminui išlaikyti). Šio išlaikymo slenksčio vieta (t. y. taškų kiekis) kiekvieną kartą gali būti skirtinga, nes ji tiesiogiai priklauso nuo visos užduoties klausimų skaičiaus ir jų sunkumo, tačiau dalykinis aprašas, ką tiek taškų surinkęs moksleivis tikrai žino ir geba, visada išlieka nepakitęs. Jei numatoma vertinti platesnėje skalėje, pvz., įvedant ne tik egzamino išlaikymo sąvoką, bet ir kokius nors lygmenis - „gerai“ ar „labai gerai“, vėl tenka pirmiausia aprašyti tuos lygmenis atitinkančią moksleivių žinių ir gebėjimų visumą. Tai nėra lengvas darbas, nes nuo tų aprašų vėliau priklauso, kuri dalis egzaminą laikiusiųjų gaus atitinkamus įvertinimus. Pakėlus karteles aukštyn, gali būti, kad dauguma moksleivių egzamino neišlaikys, o „labai gerai“ bus įvertinti tik keli. Nuleidus kartelę žemyn, puikių įvertinimų bus labai daug, bet jei vėliau tokie rezultatai bus naudojami stojimui į universitetą, kils daug problemų, nes reikės kokių nors papildomų kriterijų geriausiesiems atrinkti.

Šiaip ar taip pirmiausia tenka aprašyti tuos išorinius egzaminui mokomojo dalyko reikalavimus kiekvienam iš būsimos vertinimo skalės lygmeniui (ir ne tik aprašyti, bet ir išbandyti, ar tie reikalavimai yra realūs to meto mokyklai!). O tai reiškia, kad vertinimo skalė kriterinio vertinimo atveju bus labai siaura: kiekgi skirtingų lygmenų galima aprašyti (ir vėliau tuos aprašus panaudoti kuriant egzamino užduotį bei vertinant moksleivių darbus)? Jau ir senoviškoji 5-balė (egzamino neišlaikė, išlaikė patenkinamai, gerai, labai gerai) sistema būtų gana problemiška, o ką jau kalbėti apie dabartinę 10-balę?

Šiaip kriterinė vertinimo sistema yra draugiškesnė moksleiviui, nes neskatina tarpusavio konkurencijos, mažina įtampą prieš egzaminą bei korepetitoriaus paslaugų poreikį. Tačiau techniškai ji daug sudėtingesnė, nes reikalauja labai subalansuotų ir praktiškai patikrintų kriterijų. Žymiai sunkiau parengti ir tokio egzamino užduotį, ypač jei tų kriterinių lygmenų bus keli.

Pagrindinis tokios vertinimo sistemos minusas – labai ribotos galimybės panaudoti jos rezultatus atrankai. Moksleivių, atitinkančių tuos pačius kriterinius lygmenis, gali būti labai daug, tad vien egzamino rezultatų neužteks siekiant atrinkti ribotą stojančiųjų skaičių į populiarias studijų programas.

Tad senoji VBE vertinimo sistema, mišri savo prigimtimi – kriterinis egzamino išlaikymo slenkstis ir norminis 100-balis egzaminą išlaikiusiųjų vertinimas – buvo tarsi kompromisas, palaikantis edukacinius mokomojo dalyko reikalavimus ir tuo pačiu metu pateikiantis objektyvią bei efektyvią informaciją LAMA BPO (Lietuvos aukštųjų mokyklų asociacija bendrajam priėmimui organizuoti) sistemai.

Klausimai be atsakymų

Kas gi dabar atsitiko, pakeitus egzamino vertinimo sistemą į kriterinę?

• Pirmasis klausimas būtų apie tokio egzamino rezultatų panaudojimo tikslus: kaip kriterinio vertinimo egzaminas galės būti panaudotas stojančiųjų į aukštąsias mokyklas atrankai? Ar neteks LAMA BPO pačiai įsivesti papildomų testų, siekiant šiek tiek daugiau „paskleisti“ grupę stojančiųjų su vienodais kriterinio egzamino rezultatais? Naujasis Mokslo ir studijų įstatymas tam neprieštarauja (skirtingai nei senasis, kuris draudė aukštosioms mokykloms peregzaminuoti stojančiuosius, jei to mokomojo dalyko egzaminą vykdė ŠMM), tačiau kokios bus tokių papildomų testų įvedimo pasekmės, - spręskite patys...

• Antrasis klausimas, kylantis iš kriterinio vertinimo įvedimo, – o kas gi yra tie išoriniai egzaminui kriterijai, kurių atžvilgiu egzaminą laikiusieji bus skirstomi į grupes? Kiek bus tų kriterinių lygių ir kokią galutinę egzamino rezultatų skalę – 5-balę, 10-balę, ar kokią 27-balę jie apibrėš? Kur jų aprašai, kaip ir kada (juk BEP jau PATVIRTINTOS!) jie bus išbandyti? Kaip šie dar nematyti kriterijai dera su kitais ugdymo turinį nusakančiais dokumentais, – pvz. su Bendrosiomis ugdymo programomis?

Naujose BEP egzamino turinio reikalavimai aprašyti trimis lygiais: minimalūs, pagal bendrojo kurso programą ir pagal išplėstinio kurso programą. Galima spėti, kad jie turi nusakyti tris egzamino užduoties atlikimo lygius – brandos egzamino išlaikymo ir dar du, kurių prasmė dokumente nėra įvardinta. Gal tai atitinka vertinimo skalę 2 (nepasiekus minimalaus) ir 3-4-5? Kas žino? Tačiau Vidurinio ugdymo Bendrosios ugdymo programos, ministro patvirtintos š. m. vasario 21 d., skyriuje „Vertinimas“ kiekvienam iš kursų (bendrajam / išplėstiniam) apibrėžia po tris „mokinių pasiekimų lygių požymius“ – patenkinamą, pagrindinį, aukštesnįjį.

Kaip šie 6 lygiai dera su BE programose nusakytais 3 lygiais, kuris iš šių dviejų dokumentų svarbesnis? Net ir spėlioti nesinori...

• Toliau, darosi dar įdomiau. BE programose (nelieskime šį kartą lietuvių kalbos BEP, apie ją, kaip visada, atskira kalba) atsiranda netikėtas teiginys apie egzamino išlaikymą: „Preliminari egzamino išlaikymo riba sudaro 40 proc. egzamino užduoties bendrojo kurso klausimų taškų sumos. Egzamine (pvz., geografijos - A. Z.) ji būtų 16 taškų.“ Tad visi anksčiau pateikti išlaikymo reikalavimai - tiek minimalūs, nusakyti tose pačiose BEP, tiek patenkinami, apibrėžti Bendrosiose ugdymo programose, - jau pamirštami ir egzaminas tampa pats save „tempiančiu“: bus užduoties klausimai sunkesni - neišlaikiusiųjų bus daugiau, lengvesni – mažiau... Kam čia dar žaisti su tais kriterijais?

• Dar labiau glumina dviejų atskirų ugdymo programų – bendrosios ir išplėstinės – suplakimas vienoje egzamino užduotyje. Juk moksleivis, mokęsis bendruoju lygiu ir pasirengęs laikyti šio lygio egzaminą, galės „prisigrybauti“ taškelių ir iš sau svetimo, t. y. nesimokyto, kurso užduoties klausimų! Kokias gi šio moksleivio žinias ir gebėjimus patvirtins toks išlaikytas *kriterinis* brandos egzaminas? Ar norime tokiu egzaminu pamatuoti, įvertinti, ar tik save eilinį kartą apgauti? Juk nei abituriento brandos patvirtinimui, nei stojančiųjų atrankai toks egzaminas netinka.

Pelytės ir drambliukai

Liūdnai skaitosi tokios BEP. Gal jų autoriai karštą vasaros dieną tiesiog pasiklydo tarp tų kelių „saldžių“ testavimo terminų ir nepagalvojo apie galimas tokio dokumento pasekmes? Brandos egzaminai pirmiausia turi būti profesionalus matavimo instrumentas, atitinkantis bendruosius (taip pat ir testavimo teorijos!) reikalavimus ir padedantis įgyvendinti švietimo politikos (ypač švietimo kokybės vadybos) tikslus. Deja, tokio atsakingo ir plataus požiūrio į dabartines BE programas tikrai nėra. Jaučiasi tik standartinis „kaip nors, kaip visada“...

Ir pabaigai... Egzaminų programų projektai buvo teikiami pedagoginei visuomenei svarstyti daugiau nei pusmetį. Mokytojai svarstė, kritikavo, siūlė. Tačiau dabar prisimenant tą diskusiją į galvą lenda įkyri mintis: juk buvo siūloma diskutuoti apie „pelytes“, o „drambliukai“ tyliai palikti vasaros nakčiai... Keistas diskusijos modelis demokratinėje visuomenėje. Ypač matant, kiek daug patvirtintame dokumente yra „naujų“ problemų. O kadangi dokumentas patvirtintas be jokių egzamino užduočių pavyzdžių, „pilotažų“, vertinimo instrukcijų bei kriterijų aprašų išbandymų, kokį egzaminą teks laikyti abiturientams tais lemtingais 2013-aisiais suprasti tikrai negaliu...

Su šypsena galiu pasakyti tik viena: kiekvieno mokomojo dalyko BEP antroje eilutėje parašyta „*Egzaminas yra valstybinis*“, - tad mokytojams ir jų mokiniams lieka dar pora metų įspėti, ką reiškia šis teiginys.